

بسم الله الرحمن الرحيم

آشنایی با مولفه های هویت اسلامی، ایرانی و انقلابی

مقدمه:

امروزه نقش معلمان در زمینه هویت سازی دانش آموزان نقش بسیار پررنگ است به طوری که مقام معظم رهبری مدنظر دارند: تشکیل هویت نسل جید به دست معلم است؛ نقشی پر رنگ تر از نقش خانواده و پدر و مادر (مقام معظم رهبری، 1384) و در جایی دیگر در جواب سوالی که ما چگونه نسلی می‌خواهیم بیان کرده اند، ما اول چیزی که لازم است برای دانش آموز خودمان در نظر بگیریم، این است که در او هویت مستقل ملی و دینی به وجود بیاوریم؛ این اولین چیز؛ هویت مستقل و باعزت. (مقام معظم رهبری، 1395)

با این حال به نظر برخی صاحب نظران یکی از مهمترین آسیب های اجتماعی عصر جدید، که دامن گیر بسیاری از جوامع شده است، بحران هویت است که به شکل زیر تعریف می‌شود:

که در عین حال که پدیده و حالتی وانی و روانشناختی است، اما عمیقا متاثر از جامعه و زمینه های اجتماعی است. (بابایی فرد و آتش افروز، 1393: 184) که بر معلمان وظیفه ایجاد می‌کند که در پی شناخت هویت خو و هویت ملی جامعه خود بپردازند.

برای شناخت بهتر هر کدام ابتدا بهتر است هویت را تعریف کنیم.

مدتهاست که هویت یک سازه اصلی در علوم اجتماعی و رفتاری است. روانشناسان پژوهش‌های زیادی را در مورد ماهیت و رشد هویت و مفاهیم مرتبط با آن مانند خود و هویت خود طی ده‌های متمادی انجام داده‌اند. (یعقوبی و بی‌تا، 1403: 2)

هویت در معنای لغوی یعنی حقیقت و ماهیت چیزی یا هویت پاسخ به سوال چه کسی بودن و چگونه بودن است در تعریف فلسفی؛ هویت همان حقیقت جزئی (الحقیقه تسمی هویه، یعنی هرگاه ماهیت با تشخیص لحاظ و اعتبار شود هویت گویند) و لذا می‌توان گفت هویت تشخیص ماهیت در خارج است. (ابراهیمی و همکاران، 1397: 6)

هویت اصطلاحی است که در سراسر علوم اجتماعی برای توصیف فرد از خود به عنوان یک موجود مجزا استفاده می‌شود. (یعقوبی و بی‌تا، 1403: 2 به نقل از محمودی و حاجی مختاری 2016)

اگرچه تعریف دقیق هویت در پژوهش‌های مختلف یکسان نیست، اما به طور کلی می‌توان آن را به عنوان مجموعه‌ای از باورها و ادراکات فردی در مورد چگونگی ورود به دنیای اجتماعی تعریف کرد. (یعقوبی و بی‌تا، 1403: 2)

با این حال یکی از بهترین تقسیم‌بندی‌های سطوح هویتی تقسیم‌بندی سه‌گانه‌ای است، که هویت را با هویت فردی، اجتماعی و ملی تقسیم می‌کند. هویت ملی در بالاترین سطح طبقه‌بندی هویت قرار می‌گیرد و هویت‌های دیگر نمی‌توانند در مقابل آن قرار گیرند چرا که هویت ملی جمع هویت‌های فردی و اجتماعی یک فرد در محیط ملی است. (هرسیچ و تویسرکانی، 1389: 158 و 159)

هویت ملی از مقولاتی است که در قرن بیستم و بعد از شکل‌گیری سیاسی نظام بین‌المللی قالب مفهومی خاص خود را پیدا کرد، این مفهوم نیز مانند هویت، تعاریف مختلفی دارد. حاجیانی ۱۳۷۹ در تعبیری کامل از هویت ملی آن را مجموعه‌ای از گرایش‌ها و نگرش‌های مثبت نسبت به عوامل عناصر و الگوهای هویت بخش و یکپارچه کننده در سطح یک کشور به عنوان یک واحد سیاسی تعریف می‌کند. (ابراهیمی و همکاران، 1397: 6)

بدون شک مهمترین عنصری که در موجودیت هر جامعه نقش اساسی دارد هویت آن جامعه است. (اکبری، 1399: 46)

با این حال اگر هویت را احساس تمایز و تداوم داشتن بدانیم به ساده‌ترین صورت می‌توان هویت ملی را نوعی احساس تعلق به ملتی خاص دانست ملتی که نمادها سنت‌ها مکان‌های مقدس آداب و رسوم قهرمانان تاریخ فرهنگ و سرزمین معین دارد. (مرشدی‌زاد و احمدلو ، 1396: 64)

مقام معظم رهبری هویت را از جنس فرهنگ می‌داند خمیر مایه اصلی هویت ملی ایرانیان را دین اسلام در نظر می‌گیرند و به زبان فارسی شعر و خط اهمیت می‌دهند. (زاهد زاهدانی ، 1402)

با این حال هویت ملی ایرانیان را می‌توان شامل هویت‌های ایرانی اسلامی و انقلابی دانست.

تفکیک میان مفاهیم هویت‌های ایرانی اسلامی و انقلابی همراه با مولف‌های گوناگون آنها کار آسانی نیست و این تفکیک و در هم تنیدگی را در بسیاری از مولفه‌های موجود میان هویت ایرانی و انقلابی و اسلامی یافت. (میرحیدری، غفوری و بیچرانلو ، 1393: 184)

در باب هویت ایرانی اگر همچون روش معمول بخواهیم از عناصر و اجزاء، به کل و شناخت ماهیت ایرانی برویم به چیزی غیر از آشفته‌گی و سردرگمی نخواهیم رسید بدین سبب باید نظر کنیم که چه چیز ایران و ایرانی را ساخته و آن را نگه داشته است. (زرشکن عابد، 1379: 1)

با این حال از نگاه برخی منظور از هویت ایرانی زندگی در سرزمینی مشترک به نام ایران، داشتن آداب و رسوم و رفتار های خاص؛ که به آنها نام فرهنگ ایرانی داده می شود است. همچنین آگاهی، تعلق خاطر، پایبندی فرد به ارزش های ملی، اسطوره های ملی، نهادها و هنجارهای ملی، میراث فرهنگی ملاک دارا بودن هویت ایرانی دانسته شده است. (میرحیدری، غفوری و بیچرانلو ، 1393: 185)

فرایند تاریخی تشکیل هویت ملی ایرانیان را در فراهم شدن هسته ای سخت مشاهده می شود این هسته حاصل آمیزش چهار عنصر سرزمین تاریخ میراث فرهنگی و سیاسی مشترک است. (نادر نژاد و ملائی توانی ، 1400: 219)

در مورد هویت اسلامی نیز می توان گفت که هویت اسلامی، در واقع نشان دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است. مهمترین دستاورد هویت اسلامی، پاسخ دادن به پرسش های بنیادی جهت بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنا بخشیدن به جهان است. در واقع بازنمایی واقعیت است که هیچ فرد یا گروهی، به فرد یا گروه دیگری برتری ندارد، جز کسانی که تقوای الهی داشته باشند. (مرشدی زاد و احمدلو ، 1396:)

در مورد هویت اسلامی نیز می توان گفت یعنی اعتقاد و التزام عملی و انجام دادن فرایض دین اسلام و نشان دادن رفتاری که فرد را از پیروان مذهب دیگر متمایز می سازد. اعتقاد به باورهای دینی شامل اصول توحید، معاد، نبوت، عدل و امامت به عنوان اصول دینی - شیعی و نماز، زکات و روزه و..... که به مثابه هویت دینی تلقی می شود. (میرحیدری، غفوری و بیچرانلو ، 1393:)

از آنجا که انقلاب اسلامی ایران را می توان به مثابه پیروزی هویت مقاومت در برابر هویت سلطه تحلیل کرد (صادق نیا، 1397:) هویت انقلابی را نیز می توان به عنوان یکی از هویت های ملی ایرانیان نام برد.

با پیروزی انقلاب اسلامی و تاسیس جمهوری اسلامی، هویت انقلابی در یک گفتمان مشترک با نیروهای اجتماعی و دولت انقلابی شکل گرفت. در هویت انقلابی که سازهای آن بر پایه اسلام شیعی که مهمترین منبع ایجاد همبستگی مردم ایران بود استوار شده است. (میرحیدری، غفوری و بیچرانلو ، 1393:)

گرچه در دو دهه گذشته نوشتارهای متفاوتی از نظرگاه های مختلف درباره انقلاب اسلامی ایران به شکل مقاله و کتاب، به زبان های فارسی، انگلیسی و.... منتشر شده اما هنوز تعریف دقیقی از انقلاب اسلامی ایران موجود نیست. شاید بتوان یکی از دلایل عدم تعریف انقلاب اسلامی را در دو عامل کلی دانست؛ یکی بی سابقه بودن چنین رویدادی برای جهانیان و دیگری نبود ابزار و لوازم کافی نظری پردازی در ایران که خود خاستگاه وقوع چنین انقلابی بود. به ناچار در این نوشتار انقلاب اسلامی به مثابه پدیده ای تعریف می شود که:

ناشی از بروز تحولاتی است که منجر به فروپاشی نظام شاهنشاهی و استقرار جمهوری اسلامی در ایران شده است. در این تعریف دو ویژگی کلی موجود است: یک تحول بنیادین، و دو دارا بودن ماهیت مذهبی. (خواجه سروی، 1380: 112)

آنچه تاکنون در بالا بیان شد اشاره مختصر به تلاش ایرانیان در ایجاد تلفیق بین فرهنگ ایرانی و اسلامی است. که اگر این دو فرهنگ از یکدیگر جدا شوند هویت ایرانیان تجزیه خواهد شد. (آگاه، 1386:)

و همانطور که بیان شد، فرهنگ ایرانی- اسلامی دارای هویت‌های انقلابی، اسلامی و ایرانی است. بر این اساس هر کدام از این هویت‌ها دارای مؤلفه‌هایی است که هدف اصلی بحث ما در این پژوهش است.

پیشینه پژوهش

در زمینه بررسی مؤلفه‌های هویت‌های مذکور تحقیقاتی مثل :

پژوهش محمدی و پرویش در سال (1398) که در پی یافتن مؤلفه‌های تاریخ هویت ایرانی در اندیشه‌های گذشتگان است که با عنوان تحلیلی بر عناصر و مؤلفه‌های تاریخی هویت ایرانی در اندیشه‌های مسکویه بیان شده است.

اکبری در سال (1399) در پژوهشی در پی یافتن مؤلفه‌های هویت ایرانی اسلامی در منظومه و اندیشه‌های فکری مقام معظم رهبری بوده است.

پژوهش‌هایی کلی نیز وجود دارد که در آنها گریزی بر هویت‌های ایرانی، اسلامی و انقلابی زده شده است مثل پژوهش اسدپور و احمدی در سال (1395) با عنوان بازنمایی هویت ایرانی- اسلامی در اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای.

پژوهش دیگری با این شرایط نیز از متقی و کرمی در سال (1394) به عنوان امنیت هویت و الگوی اسلامی - ایرانی توسعه، وجود دارد.

پژوهشی که تا حدودی شباهت به پژوهش حال حاضر دارد و به دنبال یافتن مؤلفه‌های هر سه هویت باشد، به طور اندک وجود دارد و آنهایی که وجود دارند به طور کامل به این قضیه نپرداختند به عنوان مثال یکی از این پژوهش‌ها

پژوهش میر حیدری، غفوری و بیچرانلو در سال (1393) به عنوان ارزیابی مؤلفه‌های هویت ایرانی، اسلامی و انقلابی در وب سایت‌های دانشگاه دولتی تهران نام برد

هدف از پژوهش حال حاضر آشنایی با مؤلفه‌های هویت اسلامی، ایرانی و انقلابی است.

روش پژوهش :

سوالاتی که در این پژوهش قصد پاسخگویی به آنها را داریم به دو دسته کلی و جزئی تقسیم می‌شوند.

سوالات کلی عبارتند از:

- مولفه‌های هویت ایرانی چیست ؟
- مولفه‌های هویت اسلامی چیست ؟
- مولفه‌های هویت انقلابی چیست ؟

سوالات جزئی که در ضمن پاسخگویی به سوالات کلی پاسخ داده می‌شوند عبارتند از :

- مولفه‌های مشترک سه هویت کدامند ؟
- مولفه‌های بنیادین در هویت کدام است ؟

روش:

روش این تحقیق کیفی و از نوع تحلیل اسنادی است. روش‌های اسنادی در زمینه روش‌ها و سنج‌های غیر مزاحم و غیر واکنشی به شمار می‌آیند. به این دلیل که هنگام استفاده از دیگر روش‌ها نظیر مشاهده، مصاحبه و..... مشکل اساسی جمع‌آوری اطلاعات است. و حال آنکه به هنگام کاربرد روش‌های اسنادی اطلاعات موجودند. بر اساس این روش سعی می‌شود کلیه اسناد و مدارک موجود مرتبط با موضوع پژوهش، به منظور پاسخگویی به سوال پژوهش استفاده شود. (مرشدی‌زاد و احمدلو ، 1396: 68)

استراتژی جستجو: اطلاعات مورد نیاز در مرحله اول (جمع‌آوری مقالات) با استفاده از کلید واژه‌های (هویت)، (هویت ایرانی)، (هویت انقلابی)، (هویت اسلامی) و (مولفه‌های هر هویت) در پایگاه‌های SID ، پرتال جامع علوم انسانی و سوبلیکا که مقالات علمی و پژوهشی فارسی را نمایه می‌کند، جمع‌آوری شده است. بازه زمانی انتخاب شده از 1380 تا 1402 است که به استثنا یک مقاله از سال 1379 انتخاب شده است.

بررسی مقالات : برای بررسی مقالات یافته شده ، ابتدا چکیده ، عنوان های مقاله و در نهایت کل مقاله و در هر مرحله به صورت جدا مطالعه شده است. در مجموع 50 مقاله انتخاب شده است که پس از غربالگری به 40 مقاله تقلیل داده شد و در نهایت پس از غربالگری ها 30 مقاله که واجد شرایط بوده‌اند وارد مطالعه شده‌اند. مقالات منتخب از منظر روش پژوهش ؛ مولفه های هویت ایرانی ، اسلامی و انقلابی ؛ تعریف هویت مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

یافته های پژوهش :

مولفه های هویت ایرانی :

در مورد مولفه‌های هویت ایرانی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد مثلاً: نادرنژاد و مولایی (1400) مولفه‌های آن را: زبان فارسی، سرزمین، نژاد ایرانی، تاریخ و اسطوره‌های ملی می‌دانند. (نادرنژاد و ملائی توانی، 1400 : 220) زرشکن عابد زبان فارسی ، را در هویت ایرانی عامل دوام و استمرار مدینه و مدنیت ایرانی می‌داند. (زرشکن عابد، 1379 : 1)

حاجیانی در مورد مولفه‌های هویت ایرانی بر این نظر پایبند است که شاخص‌های ابعاد هویت ایرانی؛ شامل: تاریخ، جغرافیا، میراث فرهنگی، آداب و رسوم، هنرها، معماری، زبان و ادبیات فارسی هستند. (حاجیانی، 1390 : 141)

ابراهیمی و همکاران در مورد مؤلفه‌های هویت ملی نظر دارند، که تمامی مشترکات فرهنگی اعم از: سرزمین، زبان، نمادهای ملی، سنت‌ها و ادبیات شامل آن می‌شود. (ابراهیمی و همکاران، 1397) مرشدی‌زاده و احمدلو مولفه‌های هویت ایرانی را در اندیشه‌های مقام معظم رهبری شامل مواردی چون : زبان فارسی، سرزمین، عید نوروز، پوشش و معماری ایرانی است. (مرشدی زاده و احمدلو ، 1396 : 1) اکبری مهمترین ابعاد سازنده هویت ملی ایرانی را ابعاد زبانی - ادبی تاریخی و جغرافیایی می‌داند. (اکبری، 1399 : 50 به نقل از اکبری و عیوضی 1392)

مولفه های هویت اسلامی:

در مورد مولفه‌های هویت دینی-اسلامی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد مثلاً: نادر نژاد و مولایی (1400) مولفه‌های آن را: مبانی اعتقادی، ارزش‌های دینی، آیات و روایات می‌دانند. (نادرنژاد و ملائی توانی، 1400 : 220)

مرشدی‌زاده و احمدلو مولفه‌های هویت اسلامی را در اندیشه‌های مقام معظم رهبری شامل مواردی چون : اعتقادات، ارزش‌های اسلامی، اعیاد اسلامی، مراسم و مناسک اسلامی است. (مرشدی‌زاد و احمدلو ، 1396 :1)

هرسیج و تویسرکانی دین اسلام را عنصر برجسته هویت ملی ایرانیان تلقی می‌کنند. 166 و از نظر آنان مولفه‌های هویت اسلامی شامل: روح معنویت، تعبد و توحید، مبتنی بودن بر معارف قرآن و مودت اهل بیت (ع) می‌دانند. (هرسیج و تویسرکانی، 1389: 165)

میرحیدری و همکاران مولفه‌های هویت اسلامی را شامل مولفه‌های: اعتقاد به خدا، معاد، پیامبر و معصومین (ع) مناسبت و اعیاد مذهبی، اعتقاد و احترام به قرآن کریم می‌دانند. (میرحیدری، غفوری و بیچرانلو ، 1393 : 186)

مولفه های هویت انقلابی:

میرحیدری و همکاران مولفه‌های هویت انقلابی را شامل مولفه‌های: دشمن ستیزی و استکبار ستیزی، حساسیت به جریانات سیاسی و اجتماعی، تعهد به حفظ انقلاب و نظام اسلامی، نواندیشی، تاثیرگذاری و همگرایی اسلامی، حمایت از مستضعفان و اعتقاد به اصل ولایت فقیه می‌دانند. (میرحیدری، غفوری و بیچرانلو ، 1393 : 187)

مقام معظم رهبری مولفه‌های هویت انقلاب اسلامی را:

مردم بنیان بودن انقلاب اسلامی، عقلانیت و حکمت محوری در فرایندها و اهداف، فطرت مداری و ریشه‌داری آرمان‌ها و ارزشهای انقلاب، ولایت مداری توحیدی که در امتداد امامت معصوم (ع) در دوران غیبت، رهبری انقلاب را بر اساس اصل ولایت فقیه رقم می‌زند. استکبار ستیزی و مقاومت و مبارزه با استبداد، استقلال و عدم وابستگی به شرق و غرب می‌دانند. (پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری ، 1401 :1و2)

بحث و نتیجه گیری :

در زمینه مولفه های هویت ایرانی در مقالاتی که بررسی شد مولفه هایی چون : (زبان فارسی ، جغرافیای محیطی یا سرزمین مشترک ، تاریخ مشترک ، میراث و اسطوره های باستانی و آداب و رسوم) از مهمترین و پرتکرارترین مولفه هایی هستند که یاد شده اند.

در زمینه مولفه های هویت اسلامی نیز مولفه های چون: (اعتقادات اسلامی مثل "توحید و یگانگی خدا" ارزش های دینی مانند "احترام به پیامبر اکرم و اهل بیت (ع) و قرآن " ، اعیاد و مناسک مذهبی) از پرتکرارترین مولفه های ذکر شده هستند.

در مورد مولفه های هویت انقلابی هم مولفه های (استکبار ستیزی ، ولایت مداری ، مبارزه با استبداد ، عدم وابستگی به شرق و غرب) را می توان به عنوان مولفه های اصلی هویت انقلاب اسلامی ایران ذکر کرد.

نکته قابل توجه این است که هر سه هویت در هویت ملی ما ایرانیان وجود دارد و هر سه در موازات با یکدیگر هستند بدون کوچکترین تضاد یا تناقض و هر کدام مکمل هویت دیگر قرار گرفته است.

مدل تصویری مولفه های هویت در ادامه آمده است .

هویت ایرانی

زبان فارسی

سرزمین مشترک

تاریخ مشترک

اسطوره های ملی

آداب و رسوم

میراث باستانی

هویت اسلامی

اعتقادات

ارزش های دینی

اعیاد و مناسک مذهبی

آداب و رسوم مذهبی

هویت انقلابی

استکبار ستیزی

ولایت مداری

مبارزه با استبداد

عدم وابستگی به شرق و غرب

ارزش های انقلابی

منابع:

- ابراهیمی، جعفر؛ باباپور، مهناز؛ شیرانی، مهناز؛ نظریان، محمدرضا. (1397). مولفه های هویت ایرانی - اسلامی در داستان های مثنوی مولانا
- نادرنژاد، پروانه؛ ملائی توانی، علیرضا. (1400). مولفه های هویت ملی ایرانی در دیوان ابوالقاسم لاهوتی
- یعقوبی، ابوالقاسم؛ بی‌تا، محدثه. (1403). فراتحلیل رابطه سبک های هویت و عملکرد تحصیلی
- صادق نیا، مهراب. (1397). انقلاب اسلامی ایران و هویت پایداری
- مرشدی زاده، علی؛ احمدلو، کاووس. (1396). مولفه های هویت اسلامی و ایرانی در اندیشه های مقام معظم رهبری آیت الله خامنه‌ای
- زرشکن عابد، لیلان. (1379). هویت ایرانی و استمرار تاریخی آن
- حاجیان، ابراهیم. (1391). هویت ایرانی - اسلامی و امنیت پایدار جمهوری اسلامی ایران
- طاهری، ابوالقاسم؛ رجبی، محمد. (1392). مولفه های فرهنگی انقلاب اسلامی ایران
- هرسیج، حسین؛ تویسرکانی، مجتبی. (1389). تاثیر مولفه های هویت ساز ایرانی بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران
- اکبری، عسگر. (1399). مولفه های هویت ایرانی - اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری
- میرحیدری، مریم السادات؛ غفوری، محبوبه؛ بیچرانلو، عبدالله. (1393). ارزیابی مولفه های هویت ایرانی - اسلامی و انقلابی در وبسایت های دانشگاه های دولتی تهران
- اسدپور، مهدیه؛ احمدی، کاظم. (1395). بازنمایی هویت اسلامی - ایرانی در اندیشه های دفاعی امام خامنه‌ای
- متقی، سمیرا؛ متقی، افشین؛ کرمی، علی. (1394). امنیت هویت و الگوی اسلامی - ایرانی توسعه
- محمدی، ذکراالله؛ پرویش. (1398). تحلیلی بر عناصر و مولفه های تاریخی هویت ایرانی در آرا و اندیشه های مسکویه
- جهادبین، فرزاد. (1391). مولفه های کلیدی در ساخت جامعه تراز انقلاب اسلامی
- ابوالفتحی، محمد؛ پیرمحمدی، سعید. (1392). تاثیر مولفه های قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران بر گسترش بیداری اسلامی خاورمیانه
- خواجه‌سروی، غلامرضا. (1380). انقلاب اسلامی و هویت فرهنگی
- فوزی، یحیی. (1380). امام خمینی، هویت فرهنگی و آینده انقلاب اسلامی ایران
- آگاه، محمد. (1386). پیوستگی هویت ایرانی و اسلامی

- زاهد زاهدانی، سید سعید. (1402). هویت ملی ایرانی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای؛ فصلنامه علمی مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی ایران
- حجت السلام ذوعلم، علی. (1401). بررسی مولفه های هویت انقلاب اسلامی ایران در دیدگاه مقام معظم رهبری؛ پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری
- پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری؛ بیانات در دیدار جمعی از معلمان استان کرمان؛ 1384
- پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری؛ بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان؛ 1395